

Azərbaycan arxeologiya elmi hələ ötən əsrdən böyük uğurlara imza atmışdır. Ölkəmizdə ilk milli arxeoloq kadrların ərəşəyə gəlməsi ilə bu elmin başlanğıcı qoyulmuş və XX əsrin ortalarında yüksək elmi biliyi olan alimlərin meydana gəlməsi ilə davam etmişdir. Onlar yurdu-muzun tarixi keçmişinin araşdırılması yolunda fədakarlıqla çalışan insanlar idi.

Eneolit və Tunc dövrlərinin tədqiqatçısı

Təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, keçmiş SSRİ məkanında aparılmış arxeoloji qazıntılar və bu qazıntıların nəticələri haqqında arxeoloqlarımızın çap etdikləri elmi əsərlər günümüzə də elm üçün öz aktuallığını qoruyub saxlamaqdadır. Belə alimlərdən biri də arxeoloq Fərman Mahmudov olmuşdur. Azərbaycan arxeologiya elminə bir sıra yeniliklər gətirən alimin 20 ildən artıq bir müddətdə Azərbaycanın cənub-şərqində apardığı arxeoloji tədqiqatlar bu diyarın qədim tarixinin üzə çıxarılmasının faktiki material bazası olmuşdur.

Fərman Rəsul oğlu Mahmudov 23 fevral 1940-cı ildə Ağdaş rayonunun Üçqovaq kəndində qulluçu ailəsində dünyaya gəlmişdir. İlk ibtidai təhsilini 1947-1951-ci illərdə Qəbələ rayonunun Böyük Əmil kəndində almış və orta təhsilini 1951-1957-ci illərdə həmin rayonun Hacıllı kənd orta məktəbində davam etdirmişdir. Orta məktəbdə təhsil aldığı müddətdə onun yaşadığı bölgənin qədim tarixinə, keçmişinə marağı artmış və tarix elmində arzusunu reallaşdırmaq məqsədilə bu istiqamətdə ilk addımlarını atmağa başlamışdır. O, 1957-1962-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsində oxuyub. 1962-1966-cı illərdə Azərbaycan SSR EA Tarix İnstitutunda böyük laborant işləyib, həmçinin aspirantura təhsili alıb.

O zamanı akademiyə rəhbərliyi F.Mahmudovu tarix elmində yüksək biliyə, savada malik olan gənc alim kimi nəzərə alaraq onu 1966-cı ildə Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının Azərbaycan tarixi redaksiyasına elmi redaktor vəzifəsinə təyin edir. 1967-1974-cü illərdə Azərbaycan SSR EA Tarix İnstitutunun Qədim dövr arxeologiyası şöbəsində kiçik elmi işçi kimi fəaliyyətini davam etdirir. Bu illər ərzində 31 yaşlı F.Mahmudov Azərbaycanın cənub-şərq bölgəsində arxeoloji tədqiqatlar aparən Muğan arxeoloji dəstəsinin rəhbəri təyin olunur. O, 1974-cü ildən isə həmin İnstitutun nəzdində yaradılmış Arxeologiya və etnoqrafiya sektorun-

da çalışır. Qısa, lakin zəngin ömür yolu olan istedadlı arxeoloq F.Mahmudov öz elmi tədqiqatlarını qədim maddi mədəniyyət tarixində Qafqaz-Talış-Muğan bölgəsinin qarşılıqlı əlaqələrinin üzə çıxarılmasına həsr etmişdir. Onun Cəlilabad, Masallı, Lənkəran və digər cənub-şərq rayonlarında apardığı arxeoloji qazıntılar tarixin Eneolit və Tunc dövrü mədəniyyətlərinin öyrənilməsi istiqamətində bir uğur idi. O, 1964-cü ildən yazından başlayaraq Talış və Muğan zonasının e.əv. VI-I minilliyə aid əkinçilər mədəniyyətlərinin yaşayış yerləri və qəbir abidələrində ilk kəşfiyyat xarakterli qazıntılar aparır. 70-ci illərin əvvəllərindən isə müstəqil tədqiqatlara rəhbərlik edən F.Mahmudov bu bölgədə 24 erkən əkinçi-maldar yaşayış yerləri qeyd edərək onlarda ilkin tədqiqatlar aparmış, Erkən və Orta Tunc dövrünəməxsus 8 arxeoloji kompleksləri üzə çıxarmaqla bu qəbildən olan Paleometal dövrünün son mərhələsinə aid qəbir abidələrində arxeoloji qazıntı işlərini davam etdirmişdir.

F.Mahmudovun 1972-ci ildə Cəlilabad rayonunun Üçtəpə kəndi ərazisindəki Əliköməktəpə eneolit dövrü qədim yaşayış məskənində apardığı arxeoloji qazıntılar zamanı tapdığı osteoloji (heyvan çənəsi) qalıq maraqlı doğurmuşdur. O zaman paleontoloq alim, professor Burçak-Abrahamoviçin məlumatına görə, bu çənə və dişlər iri tipli ev atına məxsus olmuşdur.

Çənə qalıqlarının əhliləşdirilməsi atlara aid olması ilə Cənubi Qafqazda qədim maldarlıq tarixində yeni səhifə açılmış oldu. Həmçinin arxeoloji qazıntılardan sonra müəyyən edildi ki, Əliköməktəpə yaşayış yerində eneolit dövrü təbəqəsi 6 inşaat qatından ibarət olub və 2,8 metr qalınlıqda mədəni təbəqəyə malik abidədir.

F.Mahmudov 1974-cü ildə Əliköməktəpədə apardığı qazıntılar nəticəsində aşkar etdiyi sallama qəbir ilə cənub-şərq bölgəsində Tunc dövrünə aid ilk dəfə ölüyandırma-kremasiya adətini qeydə almışdır. Bu qəbirdən tapılan dəfn avadanlıqları - daş balta, tunc, qızıl və gümüş məftildən asmalar, sürmə və pasta-

dan düzəldilmiş muncuqlar qəbirin e.əv. II minilliyin əvvəllərinə aid olduğunu göstərmişdir. Alimin fikrincə, qəbir avadanlığı Azərbaycan ərazisi üçün nadir hesab edilə bilər. Çünki bu artefaktların - xüsusilə qızıl, gümüş və tuncun birlikdə tapılması həmin dövrdə üç müxtəlif metalın istehsal edilməsi haqqında təsəvvür yaradır, həmçinin Azərbaycanın qonşu ölkələrlə müəyyən əlaqəsini izləməyə imkan verir.

Azərbaycanın cənub bölgəsində apardığı sanballı tədqiqatlar, bu araşdırmaların geniş elmi təhlilləri, müəllif öz elmi nailiyyətlərini üzə çıxarmağa imkan verdi. Beləliklə, F.Mahmudov 1979-cu ildə Tbilisi Dövlət Universitetinin ixtisaslaşdırılmış Elmi Şurasında "Cənub-şərq Azərbaycanın Tunc və Erkən Dəmir dövrü mədəniyyəti" mövzusunda dissertasiya işini uğurla müdafiə edərək tarix elmləri namizədi alimlik dərəcəsi aldı. Onun bir çox maraqlı tapıntıları nəinki Azərbaycan və Qafqazın, həmçinin Ön Asiyanın Tunc və Dəmir dövrü maddi mədəniyyət tarixinin vacib suallarının həllində müstəsna əhəmiyyəti oldu.

F.Mahmudov demək olar ki, XX əsrin 80-ci illərindən başlayaraq öz ömrünü təhsilə bağlamışdır. Alimin Tarix İnstitutunda 20 ilə yaxın səmərəli elmi və ictimai fəaliyyətini, Azərbaycan tarixinin qədim dövrü üzrə mərkəzi və respublika elmi orqanlarında nəşr olunan sanballı əsərlərini nəzərə alaraq, 1980-ci ildə ADU-nun rəhbərliyi onu "Azərbaycan tarixi" kafedrasına müəllim kimi işə qəbul edir. O, 1983-cü ildə baş müəllim vəzifəsinə təyinat alır. 1987-ci il noyabrın 9-da professor Yaqub Mahmudovun rəhbərlik etdiyi Tarix fakültəsində elmi işlər üzrə dekan müavini vəzifəsinə təyin olunur. Elə həmin ildə universitetin Qədim dünya və orta əsrlər tarixi kafedrasında dosent elmi adına namizəd olan F.Mahmudov 31 may 1990-cı ildə Xalq Təhsili üzrə SSRİ Dövlət Komitəsinin qərarı ilə bu elmi adı uğurla alır.

Həyat onun unikal arxeoloji komplekslərə sahib olan Azərbaycanın cənub-şərq bölgəsində geniş tədqiqatlar aparmaq planına imkan vermirdi və istedadlı arxeoloq, pedaqoq F.Mahmudov 16 sentyabr 1996-cı ildə, ömrünün ən məhsuldar çağında 56 yaşında Bakıda vəfat edir. 2010-cu ildə Ağdamın Sultanbud meşəsinin şimal-qərbində tapılmış Leylatəpə mədəniyyətinə aid eneolit dövrü abidəsinə alimin şərəfinə "Fərman-təpə" adı verilir.

Fərman Mahmudovun Azərbaycan arxeologiya elmində qoyduğu izlər hər zaman yaşayacaq və bundan sonra da uzun illər bölgədə aparılacaq arxeoloji çöl tədqiqatları üçün mühüm mənbə rolunu oynayacaq.

Anar AĞALARZADƏ,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent